

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., почесний президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)

ПЕТРИШИН О. В., президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)

БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України

БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України

БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України

БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України

ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України

ГЛІБКО С. В., директор Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України

ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України

ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України

ЖУРАВЕЛЬ В. А., академік НАПрН України

КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України

КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України

КУЗНЄЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

КУЧЕРЯВЕНКО М. П., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України

МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України

МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України

НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України

НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

ОРЛОК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, академік НАПрН України

ПИЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України

СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України

УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

ШЕПІТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 3

**ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ
ПРАВА**

Харків
«Право»
2017

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 3-го тому:

**О. В. Петришин (голова),
В. В. Лемак, Д. В. Лук'янов, Н. М. Опіщенко, С. П. Погребняк,
П. М. Рабінович, В. С. Смородинський, С. В. Шевчук**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2016— .

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. — 2017. — 952 с. : іл.

ISBN 978-966-937-233-8

Видання є першим в Україні систематизованим зведенням сучасних знань про основні поняття, найбільш значущі концепції та цілісні доктрини, висунуті та опрацьовані загальною теорією права як фундаментальною юридичною науковою дисципліною.

Розраховане як на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, так і на суддів, адвокатів, прокурорів, інших фахівців у галузі права, а також на всіх тих, кого цікавлять актуальні проблеми права та правового регулювання.

**УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2**

ISBN 978-966-937-233-8 (т. 3)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2017
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2017
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2017
© Видавництво «Право», 2017

ПЕРЕДМОВА

У третьому томі «Загальна теорія права» в рамках масштабного проекту Національної академії правових наук України з підготовки та видання 20-томної «Великої української юридичної енциклопедії» висвітлюються сучасний стан загальнотеоретичної юриспруденції, її проблеми та здобутки на шляху становлення як базової наукової дисципліни в системі правових знань та перспективи її розвитку.

Загальнотеоретична правова наука сьогодні зазнає істотного оновлення свого змісту під впливом євроінтеграційних прагнень України, цивілізаційних викликів щодо розбудови правової держави, формування правової системи суспільства на засадах поваги до прав людини та принципу верховенства права.

Набувають актуальності методологічні проблеми правознавства як у контексті опанування новітніми підходами у царині суспільних наук, так і щодо використання можливостей методологічного плюралізму задля більш повного та всебічного пошуку відповідей на складні питання розвитку права та держави в сучасному світі.

Зміна акцентів загальної теорії права на користь правової тематики – пріоритету правових цінностей, концепцій праворозуміння та верховенства права, юридичних засобів та процедур захисту прав людини – зумовила використання міжнародно-правових документів, практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, інших міжнародних та вітчизняних судових інстанцій.

Особлива увага в Енциклопедії приділяється питанням формування національної правової системи та сучасної системи законодавства, його реформування й підвищення ефективності, правового захисту державного суверенітету, розвитку демократичних засад функціонування державних інститутів.

Запропоновані загальнотеоретичні терміни, що становлять основу понятійного апарату юридичної науки, були підготовлені академіками та членами-кореспондентами Національної академії правових наук України, авторитетними вченими, які репрезентують провідні вітчизняні наукові школи у сфері загальної теорії права.

Понятійний апарат загальної теорії права покликаний слугувати формуванню правового світогляду та наукових засад професійної культури як тих, хто вивчає юриспруденцію в університетах, так і фахівців у різних галузях права, які займаються нормотворенням та застосуванням правових норм.

Редколегія

А

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ – вид монархії, в якій монарх виступає носієм всієї повноти суверенної публічної влади, а його прерогативи не ґрунтуються на конституції та не обмежуються передбаченими нею принципами, нормами та інституціями.

Практично всі європейські монархії пройшли у своєму розвитку період абсолютизму. А. м. характерна загалом для останнього етапу розвитку феодалізму, коли завершується процес формування сучасних централізованих держав (Франція з 1614 до 1789). У 19 ст. робилися спроби визначити відмінність між абсолютною владою і владою деспотичною. Л. Дюгі акцентував на тому, що абсолютизм має місце завжди, коли існує лише один урядовий орган, який поєднує в собі всі влади, але вважає себе обмеженим загальними нормами, встановленими завчасно ним самим. Проте, на його думку, і щодо цього абсолютизм відрізняється від деспотії, де монарх видає накази, не будучи пов'язаним жодною виданою завчасно загальною нормою.

До основних ознак сучасної А. м. належать такі:

1) монарх зосереджує в своїх руках практично необмежену повноту законодавчої, виконавчої і судової влади. Класична формула сучасної необмеженої

влади короля прописана в ст. 44 «Основного нізаму правління Саудівської Аравії» (1992): «Державну владу королівства утворюють: судова влада; виконавча влада; законодавча влада. При виконанні своїх повноважень гілки влади взаємодіють згідно з даним та іншими положеннями. Вищою інстанцією всіх видів влади є король». У цій країні король є главою держави і його влада обмежена лише нормами шариату, але не писаною нормою права (законом). Згідно зі ст. 56 «Основного нізаму» «король повинен бути прем'єр-міністром і надавати допомогу у виконанні своїх обов'язків членами Ради міністрів відповідно до постанов цього Закону та інших законів», при цьому заступник прем'єр-міністра і члени кабінету міністрів несуть солідарну відповідальність перед королем у справі «застосування шариату, законів і загальної політики держави». Королю надається право розпустити і знову сформувати Раду міністрів. Король призначає міністрів, заступників міністрів, вищих посадових осіб держави. Судова влада виголошується «незалежною», котра «при виконанні своїх обов'язків судді не визнає жодної влади, крім влади ісламського шариату». Суди застосовують при розгляді справ положення ісламського шариату за вченням Корану і Сунни Пророка, а також ін. нормативні акти, які видаються главою держави в строгій відповідності з Кораном і Сунною Пророка. Судова система складається з релігійних судів, до яких суддів призначає король за поданням Вищої судової ради, але при цьому найвищою судовою інстанцією залишається сам король;

2) конституція відсутня у матеріальному (як набір фундаментальних норм) та у формальному значенні (як письмовий документ). Прийняття (за участю народу або відкроювання монархом) конституції в усіх державах виступало межею, на якій завершувався період А. м., оскільки конституція навіть у найбільш обмеженому вигляді стримувала свавілля влади монарха. При цьому йдеться про конституцію як сукупність фундаментальних принципів щодо гарантій прав людини, поділу влади, зокрема, і незалежності судів – саме тих інструментів, які можуть забезпечити правову пов'язаність влади. У сучасних А. м. зустрічаються документи, які містять у назві слово «конституція», але їх зміст далекий від європейського розуміння конституції. У Саудівській Аравії було визнано Конституцією «Книгу Всевишнього Аллаха і Сунни Його Пророка», однак, крім цього, король на її засадах у 1992 увів у дію письмовий акт «Основний нізам правління Саудівської Аравії», який вказує на ісламську концепцію прав людини і систему влади. Отже, цей документ не може вважатися конституцією, виходячи з відсутності в ньому засобів поділу влад, гарантій прав людини та ін. засобів правової пов'язаності влади. Водночас відомо, що «ісламський шаріат» як сукупність правових принципів і норм жорстко пов'язує дискреційні повноваження короля і всієї системи органів влади;

3) у системі вищих органів державної влади відсутній парламент як інститут, який би відображав певний рівень народного представництва та прерогативу на здійснення законодавчої влади.

Абсолютизм не сприймає парламентські інститути з мотивів збереження монополії законодавчої влади, вирішення питань податків і бюджету та контролю за виконавчою владою. Відсутній парламент створює простір інституційного вакууму, в якому жоден інститут влади не є спроможним виступати противагою владі монарха. У тих державах, де представницький орган (передпарламент) все-таки був створений, тривалий час монархи зловживали своїм правом на його скликання, і саме такі періоди в історії держав визнаються «періодами абсолютизму». І хоча в сучасних А. м. установи з назвою «законодавчий» інколи присутні, не йдеться про парламент. У Брунеї створена законодавча рада, яка покликана виробляти законопроекти, ухвалювати закони і контролювати бюджет, однак при цьому султан може провести своє рішення у формі декретів без її схвалення, а також вправі відхилити закон, схвалений радою. Крім того, із 33-х членів цього квазіпарламенту лише 16 обираються, а ін. призначаються султаном або входять до нього за посадою. У Саудівській Аравії в 1992 створено квазіпарламент – Консультативну асамблею (Меджліс аш-Шура), яку може бути розпущено в будь-який час, і всі 150 членів якої призначаються королем строком на 4 роки (виключно з числа чоловіків);

4) абсолютизм заперечує основні права людини: йдеться не лише про відсутність конституційних актів із закріпленням у них прав людини, а й про практичну діяльність публічної влади. У Саудівській Аравії в ст. 26 «Основного нізаму» (1992) визначається, що «держава захищає права людини у від-

повідності з ісламським шаріатом», наступні положення розгортають ісламське розуміння прав людини, в якому не знаходять місця традиційні основні права людини. Аналіз політичних режимів А. з. дозволяє оцінити їх як недемократичні: відсутній політичний плюралізм поєднується з правопорядком, який здійснюється за середньовічними традиціями.

На сьогодні 5 монархій Близького Сходу мають виразно абсолютистський характер (Королівство Саудівська Аравія, ОАЕ, султанат Оман, султанат Бруней, емірат Катар).

Лит.: Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. М., 1908; Карев Н. Западно-европейская абсолютная монархия XVI, XVII и XVIII веков. Общая характеристика бюрократического государства и сословного общества «Старого порядка». СПб., 1908; Александров И. А. Монархии Персидского залива: этап модернизации. М., 2000; Сухонос В. В. Монархия как державная форма: историко-теоретичний та конституційно-правовий аспекти. Суми, 2010.

В. В. Лемак.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА (від лат. *adaptatio* – пристосування, прилаштування) – односторонній процес пристосування національних нормативно-правових актів до нових міжнародних зобов'язань держави з метою досягнення їх відповідності вимогам права певного міжнародного об'єднання держав.

Поняття адаптації розкривається у Законі України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства

Європейського Союзу». У ньому зазначено, що А. з. України до законодавства ЄС – це поетапне ухвалення і впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням основних положень законодавства ЄС.

Згідно з постановою КМ України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» адаптація здійснюється у 3 етапи, завершальним серед яких є підготовка розширеної програми гармонізації законодавства України із законодавством ЄС.

Більш чітке визначення поняття адаптації міститься у Загальнодержавній програмі А. з. України до законодавства ЄС від 18 березня 2004. Згідно з цією Програмою метою адаптації визнається досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* («спільний доробок» ЄС) з урахуванням критеріїв, які висувуються ЄС до держав, що мають намір вступити до нього. Отже, А. з. – це процес приведення законів України та ін. нормативно-правових актів у відповідність до *acquis* ЄС. Однак за таким підходом зміст поняття «адаптація» розширюється до змісту поняття «зближення», що *de facto* призводить до їх ототожнення. А. з. України до законодавства ЄС вважається одним зі способів правової інтеграції.

А. з. України до законодавства ЄС, на відміну від гармонізації, – це здебільшого процес «з одностороннім рухом». Мова йде про приведення національного законодавства у відповідність до вимог законодавства ЄС. Процес А. з. – не разовий акт, натомість перманентний процес, на який впливають не тільки

матеріальні, технічні чи ін. фактори, а й готовність суспільства до прийняття відповідних рішень. Одним із актуальних напрямів адаптації вітчизняного правознавства до викликів сьогодення має стати соціалізація права та юридичних знань, що передбачає розгляд правової проблематики у більш широкому контексті – у контексті суспільства в цілому, а не лише його державної організації, яка опосередкована відносинами виключно з приводу формування і реалізації державної влади.

Таким чином, А. з. України до законодавства ЄС розуміється як односторонній процес пристосування національних нормативно-правових актів з метою досягнення їх повної відповідності вимогам права ЄС (т. зв. «жорсткий» спосіб правової інтеграції). Цей процес обмежений певними часовими рамками свого здійснення. А. з. розпочинається з моменту підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і припиняється після вступу в ЄС. Адаптація здійснюється в окремих секторах економіки шляхом впровадження у законодавство України основних положень директив, регламентів, рішень і рекомендацій ЄС та передбачає поширення на територію України правил внутрішнього ринку ЄС тощо. В Угоді про асоціацію між Україною і ЄС наголошується, що А. з. України до законодавства ЄС буде здійснюватися поетапно згідно із періодами, встановленими у Додатках до Угоди про асоціацію. Зокрема, передбачається зближення технічного регулювання, стандартів та оцінки відповідності, створення зони вільної торгівлі протягом перехідного періоду (до десяти років), а також моніторинг з оцінки на-

ближення законодавства України до законодавства ЄС. Після вступу в ЄС починає діяти більш ефективний механізм повної гармонізації законодавства України і законодавства ЄС.

Лит.: Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004, № 29, ст. 367; Богачова О., Федорін М. До питання стратегії законотворчості: Україна та Європейський Союз. В кн.: Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом: збірник науково-практичних матеріалів. К., 2005, вип. 4; Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології. Х., 2015.

К. О. Трихліб.

АЛЕКСЄЄВ Сергій Сергійович (28 липня 1924, Орел – 12 травня 2013, Санкт-Петербург) – рос. правознавець, д-р юрид. н. (1960), проф. (1962), чл.-кор. Рос. АН (1987), заслужений діяч науки РФ (1974), іноземний член НАПрН України (2011), почесний д-р Ун-ту Париж-12.

Закінчив 1949 Свердловський юридичний інститут. Відтоді у цьому вузі – аспірант, викладач, старший викладач, доц., професор, завідувач кафедри теорії держави і права. З 1988 – голова Об'єднаної вченої ради з гуманітарних наук Уральського відділення Рос. АН, директор Інституту філософії і права Уральського відділення Рос. АН, з 1991 – голова Міжреспубліканського дослідного центру приватного права, з 1992 – голова Ради Дослідного центру приватно-

го права, з 1994 – старший провідний консультант Інституту зовнішньоекономічних відносин і права Уральської державної юридичної академії, з 1997 – заступник голови Ради Дослідницького центру приватного права, голова наукової ради Інституту приватного права, голова Ради Уральського філіалу Дослідного центру приватного права, з 2003 – професор-консультант кафедри теорії держави і права Уральської державної юридичної академії. Голова Комітету з питань законодавства, законності та правопорядку Верховної Ради СРСР, Комітету конституційного нагляду СРСР, член Президентської ради, Комісії з прав людини при Президентові Росії, лауреат Державної премії СРСР.

У 1952 захистив дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. н. на тему «Акцептна форма розрахунків між соціалістичними організаціями по радянському цивільному праву», у 1960 – дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. н. на тему «Предмет радянського соціалістичного цивільного права».

Досліджував проблеми загальної теорії і філософії права, проблеми цивільно-правових відносин і приватного права, правового навчання і виховання. Основні праці: «Основні питання теорії соціалістичного права» (1972), «Проблеми теорії права», у 2 т. (1972–73), «Структура радянського права» (1975), «Проблеми теорії права», т. 1–2 (1981–82), «Загальні дозволи та загальні заборони у радянському праві» (1989), «Теорія радянського права» (1993), «Філософія права» (1997), «Найсвятіше, що є у Бога на землі: Іммануїл Кант та проблеми права в сучасну епоху» (1998), «Приватне право: науково-публіци-

стичний нарис» (1999), «Філософія права: історія і сучасність, проблеми, тенденції, перспективи» (1999), «Право на порозі нового тисячоріччя: деякі тенденції світового правового розвитку – надія і драма сучасної епохи» (2003), «Сходження до права: пошуки та рішення» (2002), «Лінія права» (2006). Ці та ін. книги, а також сотні наукових статей А. здійснили унікальний вплив на розвиток правознавства, насамперед загальної теорії права. «Сходження», з одного боку, до першопочаткових, глибинних засад права, а з другого – до його загальноцивілізаційних сучасних властивостей – таким є насправді гігантський науковий простір, освоюваний А. протягом усієї його дослідницької діяльності.

У практико-прикладному аспекті не можна не згадати й багаторічну діяльність А. із популяризації серед молоді правових знань із питань правового навчання і виховання школярів. Зокрема, вартій уваги підготовлений і виданий у 1990 під його керівництвом навчальний посібник для старших школярів «Основи правових знань».

Брав участь у підготовці найфундаментальніших законодавчих актів – Конституції України, ЦК України. Головний редактор журн. «Вісник Гуманітарного університету. Серія Право». Нагороджений багатьма орденами, медалями та почесними званнями.

П. М. Рабінович.

С. С. Алексеев

АНАЛОГІЯ У ПРАВІ – прийом юридичної аргументації (*argumentum a simili ad simile*, тобто висновок від подібного до подібного), в основі якого лежить логічний прийом аналогії.

Аналогія (від грец. *analogia* – відповідність, схожість) – це подібність, схожість предметів у якихось властивостях, ознаках чи відносинах, причому таких предметів, які в цілому є різними. Завдяки умовиводу за аналогією досягається знання про ознаки одного предмета на основі знання того, що цей предмет має схожість з ін. предметами.

Важливе значення аналогії для правового регулювання зумовлено тим, що її застосування є прототипом застосування принципу рівності, який є особливо значущим для права. Використання аналогії побудовано на уявленні про внутрішню послідовність права і на презумпції послідовності законодавця: те, що є рівним або в суттєвому є рівним, мусить юридично рівно трактуватися (М. Павчнік).

Аналогія спирається на схожість, подібність відносин (їхнього фактичного складу). Саме це і дає підстави після їхнього порівняння для висновку про необхідність використання при їх правовій регламентації однакового правила. Інакше кажучи, уже ті спільні (загальні для аналогічних ситуацій) ознаки мають виправдовувати застосування однакового правового наслідку. Допустимість висновку за аналогією є тим більшою, чим більше є в наявності суттєвих властивостей, які є спільними в цих випадках і чим несуттєвішими є властивості, в яких вони розрізняються. Крім зовнішньої подібності, для застосування аналогії також необхідна

констатація, що ці випадки є ціннісно рівними. Якщо вони мають рівну основу інтересів та цінностей, яка є основою для правового регулювання, то потрібно їх також і рівно оцінювати. Спільна основа цінностей є *tertium comparationis*, через яке роблять висновок від подібного до подібного (М. Павчнік).

Водночас визнається, що деякі розбіжності об'єктів, що порівнюються, не повинні вплинути на сутність справи; суддя має фактично закрити очі на ті обставини реальних ситуацій, які не є суттєвими для їх вирішення, хоча вони, у свою чергу, значно відрізняються між собою. У такому випадку ті відмінні обставини мають бути «винесені за дужки» як незначні, несуттєві; лише спільні ознаки повинні бути визнані як необхідні передумови для виникнення зобов'язання. Це – принципова схема висновку за аналогією (Р. Циппеліус). При цьому правомірність і надійність висновків залежатиме від того, наскільки коректною виявилася операція порівняння і які саме ознаки були визнані відповідно суттєвими і несуттєвими.

Висновок за аналогією використовується в праві в двох формах: як аналогія *intra legem* і як аналогія *praetem legem*.

Аналогія *intra legem* є висновком за аналогією в рамках та всередині наданих в окремих нормах права можливостей. Вона означає висновок від виразно врегульованих випадків до випадку, який лише натякається законодавцем у нормі такими позначеннями, як: «в інший спосіб», «особливо», на «інший вид», «або інших особливо низменних мотивів», «в інший неприпустимий вид» тощо.

Аналогія *intra legem* стосується т. зв. «внутрішніх прогалин», свідомо залишених законодавцем. Ідеться про прогалини, які обмежено можливостями всередині меж окремих норм права. Уже сама норма права мусить містити масштаб або масштаби, як повинен робитися висновок за аналогією. Аналогія *intra legem* поширюється тільки на радіус дії окремої норми права. Це принципово відрізняє її від аналогії закону, коли суб'єкт застосування має вийти за межі мовного значення норми права. За аналогії *intra legem* навпаки залишаються в межах норми права і всередині цих меж мусять знайти також оцінюючий критерій (*tertium comparationis*), який робить допустимим висновок за аналогією (М. Павчнік).

У свою чергу, аналогія *praeter legem* використовується для подолання прогалин у законодавстві, тобто повної або часткової відсутності законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання. Ідеться про нестачу для вирішення існуючої проблеми такого нормативного припису, який за змістом його тексту (навіть за найбільш широкого трактування) підлягав би застосуванню в цьому конкретному випадку (Я. Шапп, Ф. Бидлінські). З цією метою зазвичай використовують такі засоби, як аналогія закону (*analogia legis*) й аналогія права (*analogia iuris*).

Лит.: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. М., 1975; Pavcnik M. Juristisches Verstehen und Entscheiden: Vom Lebenssachverhalt zur Rechtsentscheidung. Ein Beitrag zur Argumentation im Recht (Forschungen aus Staat und Recht). Springer-Verlag, 1993; Васьковський Е. В. Цивилисти-

ческая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. М., 2002; Циппеліус Р. Юридична методологія. К., 2004; Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе, ч. вторая // Вестник гражданского права, 2006, № 2, т. 6; Шапп Я. Система германского гражданского права. М., 2006.

С. П. Погребняк.

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я – сукупність національних правових систем зі спільними рисами, що виявляються в єдності закономірностей і тенденцій розвитку на підставі судового прецеденту, що зазнав незначного впливу римського й канонічного права і більшою мірою – місцевих звичаїв, який домінує як юридичне джерело (форма) права. Правові системи цього типу ще мають назву систем загального права (*common law*) або суддівського права (*judgemade law*).

Ознаками англо-американського типу правових систем є такі: 1) наступність права; 2) відсутність рецепції римського права; 3) розвиток загального права юристами-практиками; 4) менш абстрактний характер норм, ніж у романо-германському праві; 5) змагальна судова процедура; 6) важлива роль суду присяжних; 7) яскраво виражений казуальний характер загального права; 8) пріоритет судового прецеденту над ін. формами (джерелами) права; 9) використання закону, а також правового звичаю та правової доктрини як джерела права; 10) розподіл права на загальне право та право справедливості; 11) відсутність строгої диференціації права за галузями; 12) превалювання процесуального права над матеріаль-

ним; 13) здійснення консолідації (а не кодифікації) як судових прецедентів, так і законів; 14) високий рівень незалежності судової влади відносно законодавчої та виконавчої влади та самостійність суддів у відправленні правосуддя та організації судової системи.

У системі загального права виокремлюються 2 групи: англ. та американська. Англ. група системи загального права охоплює правові системи Англії, Ірландії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії, Нігерії та ін. держав Британської Співдружності. Американська група системи загального права охоплює правову систему США та правові системи штатів США. Англ. загальне право справило вирішальний вплив на розвиток правової системи США, хоча вона сьогодні багато в чому відрізняється від правової системи сучасної Англії, але входить разом із нею до сім'ї загального права. Відносячи Англію та США до одного типу правових систем, потрібно враховувати, що розходження між правом цих країн є більш глибоким, ніж відмінності між романським та германським правом у романо-германській правовій сім'ї.

Англ. правова система пройшла у своєму розвитку 4 етапи: 1) до 1066 – до норманського завоювання (англосаксонський період); 2) 1066 – 16 ст. – період формування системи загального права завдяки діяльності королівських судів; 3) 15 ст. – сер. 19 ст. – реформування архаїчного загального права, виникнення права справедливості і перехід до сучасного права; 4) сер. 19 ст. – сьогоднішня – подальший розвиток системи загального права, набуття нею сучасних рис.

Характерними особливостями права англосаксонського періоду були: відсутність єдиної правової системи; дія місцевих звичаїв патріархальних англосаксонських племен з істотною відмінністю між собою; локальний характер звичаїв, зобов'язання місцевих судів спиратися у своїх рішеннях тільки на норми місцевих звичаїв і традицій. Найвідомішими пам'ятками права цього етапу були англосаксонські правди, що закріплювали чи забезпечували дотримання давніх звичаїв: Правда Етельберта (поч. 7 ст.); Правда Іне (кінець 7 – поч. 8 ст.); Правда Альфреда Великого (кінець 9 ст.).

На другому етапі розвитку англ. права виникли термін «загальне право» (Common law) та, на противагу місцевим звичаям, загальне для всієї території Англії право, яке створила королівська влада внаслідок самостійної нормотворчої діяльності англ. суддів у королівських судах. Першим королівським судом була заснована як протиположна місцевим судам Королівська рада, яка поєднувала судові та казначейські повноваження. У 12–13 ст. формувалась система королівських судів, яку становили Суд казначейства (Court of Exchequer), Суд асизів (Court of Assize), Суд загальних позовів (Court of Common Pleas), Суд королівської лави (Court of King's Bench). Суд казначейства був одним із підрозділів Королівської ради, займався податками та зборами. Суд асизів розглядав справи у виїзних засіданнях в округах. Суд загальних позовів вирішував спори майнового характеру між приватними особами у справах, що не зачіпали інтересів монархії та монарха. Суд королівської лави розглядав

у присутності і під головуванням короля публічні справи і питання, які стосувались інтересів держави. Існували й ін. суди: канонічні (церковні) суди, місцеві суди громади, суди барона (феодала), суди міст та морські суди.

На третьому етапі відбувається пристосування норм загального права до вимог Нового часу, виникає право справедливості – прецедентне право, що створюється через діяльність лорда-канцлера, починається боротьба загального права і права справедливості з перемогою права справедливості (надається перевага нормам права справедливості у випадку їх суперечності нормам загального права), реформування та систематизація правил права справедливості (кінець 17 – поч. 19 ст.), набуття правом справедливості формальних рис загального права, дотримання судами совісті принципу прецедентного права, зростання ролі статутів як джерела права, остаточне визнання принципу правового суверенітету Парламенту: право видавати та скасовувати будь-які закони з будь-якого питання.

Особливостями четвертого етапу стали злиття загального права і права справедливості в єдину систему права, судова реформа 1873–75 (об'єднання судів совісті та судів загального права в єдину судову систему), втрата загальним правом статусу єдиного провідного джерела права, перенесення акценту з процесуального на матеріальне право, посилення ролі законодавства як основного джерела права, очищення права від архаїчних актів і систематизація нормативних актів. У 1972 Велика Британія вступила до Європейського Спів-

товариства, європейське право стало складовою частиною системи англ. права. У 1998 прийнято Акт про права людини для інтеграції стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950). З кінця 20 до поч. 21 ст. проходить Конституційна революція, прийнято такі важливі акти: Акт про Шотландію (1998), Акт про Північну Ірландію (1998), Акт про управління Уельсом (1998), Акт про Палату Лордів (1999), Правила цивільного процесу (1998), Акт про кримінальний процес (1997), Акт про кримінальну юстицію (2003), Акт про суди (2003), Акт про конституційну реформу (2005).

Загальне право, що виникло у 12 ст. завдяки діяльності королівських судів та спираючись на звичаї, а пізніше на статуту – це право, у розвитку якого основна роль належить судовій практиці із вирішенням кримінальних і цивільних справ як протиставлення статутному праву, це суддівське, некодифіковане право. У широкому значенні поняття загального права – це тип правових систем, що склався під впливом системи англ. права: англо-американська правова сім'я. У понятійно-категоріальному апараті загального права відсутні поняття «юридична особа», «батьківська влада», «непереборна сила», «фальсифікація», але наявні поняття «довірча власність», «зустрічне задоволення», «введення в оману», «зловживання впливом». Деклараторна теорія права, авторами якої є М. Гейл та В. Блекстун, проголошувала, що судді не створюють право, а лише декларують або відкривають його, що право є звичаєм, розумність – життям права, а прийняття судового рішення, у якому міститься

положення, що раніше не декларувалось суддями, не змінює правової системи. Сучасна теорія загального права виходить із положення, що судді є творцями загального права. Загальному праву властиві недоліки: надзвичайна суворість і негнучкість його форм; визнання лише єдиної санкції у цивільному праві – грошової компенсації, відсутність засобів забезпечення явки свідків до суду, повільність і дорожнеча судової процедури, безліч дорікань на адресу системи наказів суду, що перешкождала демократизації суду і не враховувала потреби правового розвитку країни. Право справедливості – це система норм-прецедентів, які створювались судом лорда-канцлера з метою оновлення та заповнення прогалін системи загального права. Виникла у 15 ст. і набула поширення й розквіту у 16 ст. В основі діяльності судів лорд-канцлера містились посилення на загальні принципи права, поняття добра та гуманізму в ім'я справедливості. Процедура в судах справедливості була більш спрощеною. Максими права справедливості декларували: справедливість не залишить неправильну поведінку без відповідальності; справедливість є рівністю; справедливість діє щодо конкретних осіб; справедливість допомагає уважним; справедливість дотримується права; хто шукає справедливості, сам має діяти справедливо; затримка з розглядом справи знищує справедливість. У ході судової реформи 1873–75 на підставі Нового акта про судоустрій відбулось об'єднання права справедливості із загальним правом.

Правова система США також пройшла чотири етапи свого розвитку:

1) 1607–1776; 2) 80-ті рр. – 1-ша пол. 60-х рр. 19 ст.; 3) 1861–1945; 4) від 1946 до сьогодні.

На першому етапі діяло колоніальне право – колоністи використовували англ. право на свій розсуд та вміння. Колоніальне право відрізнялось більш спрощеним характером американського права порівняно із англ., більш спрощеною і швидкою процедурою у колоніях, створенням норм, обумовлених потребами життя нової країни, внесенням змін до змісту деяких норм англ. права, виходячи із специфіки життя американських колоній, більшою сприятливістю до оновлення та розвитку, включенням до американського права норм, оформлених під впливом релігійних поглядів поселенців, появою значних розбіжностей у правовому регулюванні в кожному із штатів, обумовлених різноплановим впливом багатьох чинників.

На другому етапі відбувалось становлення самостійної правової системи США після здобуття незалежності і до Громадянської війни. Стверджувалась ідея самостійного американського права. Було ухвалено Декларацію незалежності, проголошено розрив із метрополією, закладено фундамент американської самостійної державності (1776), прийнято Федеральну Конституцію (1787) і конституції штатів. Здійснено відмову від англ. права, кодифікацію норм загального права (із 20-х рр. 19 ст.). Зростала роль законодавства при збереженні принципового значення судових рішень, виникла дуалістична система: взаємодія прецедентного і статутного права. Значно збільшилась кількість штатів.

Третьому етапу було властиве внесення до американського права суттєвих змін, прийняття нормативних актів із закріплення наслідків війни: скасування рабства, надання чорношкірим права голосу (13, 14, 15 поправки до Конституції), прийняття актів із питань оплати та тривалості робочого дня, праці жінок і дітей, діяльності профспілок, корпорацій, майна компаній, сертифікації, відшкодування шкоди, банківської справи, ін. сфер економічного права. Ухвалено закон про торгівлю між штатами (1887), Антитрестівський закон (Акт Шермана), який створював нову галузь права – антимонопольне законодавство (1890). Здійснено першу кодифікацію федерального кримінального законодавства (70-ті рр. 19 ст.), систематизацію (1909), створено Національну конференцію уповноважених із уніфікації права штатів (1892), значно розширилось федеральне право у зв'язку із «Новим курсом».

На четвертому етапі відбувалось зростання ролі й масштабів правотворчості, охоплення нормативними актами Конгресу США, законодавчих органів штатів широкого кола політичних і соціально-економічних питань, систематизація і кодифікація законодавства у штатах і на федеральному рівні, збільшення ролі правового регулювання з боку федеральних комісій і федеральних агентств, скасування практики расової сегрегації (1954). Були прийняті програми позитивних дій із метою забезпечення рівних можливостей для всіх американців незалежно від раси, етнічного походження, статі, віку, стану здоров'я, сексуальної орієнтації (60-ті рр. 20 ст.), Закон про громадян-

ські права (1964), Закон про вікову дискримінацію при працевлаштуванні (1967), Зміни до законодавства про освіту (1972), Закон про вікову дискримінацію (1975), Закон про освіту інвалідів із обмеженими можливостями (1990).

Основними рисами правової системи США є такі: 1) американське право як стрижень правової системи є перш за все правом судової практики; 2) провідними джерелами (формами) права виступають судовий прецедент і закон – дуалістична система права. Конституція США наголошує, що «судова влада поширюється на всі справи, які вирішуються відповідно до закону та права справедливості»; 3) наявність Федеральної Конституції, проникнення її принципів у конституції та усього права штатів; 4) підтримка значення й авторитету Конституції США тлумаченням конституційних положень Верховним судом; 5) рішення (акти тлумачення) Верховного суду США про конституційність законів є джерелом права, оскільки створювана норма поширюється як на справу, яка розглядається, так і на подібні справи у майбутньому; 6) джерелом права слугує правова доктрина, опрацьована окремими суддями та суддівськими корпораціями. Як правило, доктрина стверджує високу роль суду у здійсненні контролю над конституційністю законів, під час тлумачення прецедентів; 7) звичай є другорядним джерелом права і зберігається у зв'язку із політичними традиціями у царині функціонування інститутів державної влади (постійні комітети палат Конгресу, кабінет, політичні партії діють на підставі звичаїв, а не законів чи Конституції, яка

про них не згадує); 8) прирівняння міжнародних договорів за їхнім статусом до національних законодавчих актів; 9) паралельна взаємодія правових систем Федерації та штатів, у яких системи законодавства і прецедентного права є різними; цивільне право, інститути спадкового і договірного права майже цілковито віднесені до ведення штатів, за винятком низки норм, які мають загальнофедеральне значення; 10) зміни, що відбулись у співвідношенні приватного і публічного права; піднесення публічного права, не заступаючи важливості приватних проявів, особливо договірного права, над приватним правом: розвиток адміністративних та управлінських форм, конституційного права, міжнародного публічного права; 11) активний розвиток галузевого законодавства; здійснення систематизації нормативно-правових актів у формах кодифікації та консолідації за умови відсутності грані між кодексом та законом; 12) слабкий зв'язок між вищими судовими органами Федерації і штатів власними прецедентами; прецедент не є формалізованим, а має за правило вільну дію (*stare decisis*), змінюється й поновлюється; 13) існування у 10 із 50 штатів судів справедливості, що зберігають своє значення і, за умови відсутності у загальному праві способів вирішення питання, керуються правом справедливості, не доходючи до створення прецеденту; 14) використання інституту присяжних засідателів.

До спільних ознак англ. та американського права на сучасному етапі належать: розуміння права не тільки як засобу вирішення спору, а й як знаряддя побудови суспільства; подібність

поняття права (як права судової практики), юридичних норм; подібність системи права; наявність судового прецеденту – основного джерела права; поділ судових прецедентів на прецедент загального права та інтерпретаційний прецедент; обов'язковість нормативно-правових актів, які можуть корегуватися судами; відсутність поділу на публічне та приватне право; казуїстичний характер (*Case Law*), гнучкість системи; особлива роль процесуального права; переважаюча роль консолідованих актів (наявність незначної частини кодифікованих актів); відсутність чіткої галузевої класифікації (переважає поділ системи права за інструментами, а не галузями).

Відмінності ознак англ. та американського права на сучасному етапі полягають у тому, що Англія є парламентською монархією, європейською, острівною країною, у якій відсутні писана Конституція та конституційний контроль, децентралізоване правосуддя, формалізований прецедент, єдиний характер правової системи, 3 складові англ. права: загальне право, право справедливості, статутне (писане) право парламентського походження, майже відсутні консолідовані та кодифіковані акти. Право США відрізняються тим, що це країна на Американському континенті; президентська республіка із наявністю писаної Конституції, високий авторитет якої визначається тлумаченням її положень Верховним судом Федерації; здійсненням функцій конституційного контролю загальними судами, Верховним судом США та Верховними судами штатів; централізованим правосуддям; визнанням неформалізованого прецеденту; єдиним характе-

ром правової системи: дворівневим характером правової системи – паралельним існуванням та взаємодією пов'язаної із федеральним устроєм правової системи федерації та штатів; існуванням у кожному штаті відмінної системи законодавства та прецедентного права, відмінними способами врегулювання відносин; двома складовими американського права: загальне право, статутне право; наявністю значної кількості консолідованих та кодифікованих актів.

Англо-американському праву властиві 4 різновиди джерел: 1) літературне джерело права – конкретний документ, звернувшись до якого, можна знайти ту чи ін. норму права – статут Парламенту, судовий звіт; 2) формальне джерело права – орган влади, який приймає правове рішення – Парламент, уряд, суд; 3) історичне джерело права – таке, із якого та чи ін. норма права бере свій історичний зміст – загальне право, право справедливості, римське чи канонічне право; 4) юридичне джерело права – конкретні процедури, форми та процеси, за допомогою яких право набуває реальності – законодавчий процес, судова практика, процес формування звичаїв. Джерела права розподіляються на первинні: законодавство, статути, делеговане законодавство; прецедентне право, правовий звичай, розум; правові документи ЄС (англ. право) та вторинні (коментарі первинних джерел): правова доктрина; збірники прецедентів та практики; підручники.

Основним джерелом англо-американського права сьогодні є судовий прецедент – рішення суду в конкретній справі, що підказує ін. суддям, яке рі-

шення слід прийняти при вирішенні аналогічних справ у майбутньому. Рісими доктрини прецеденту є такі: повага до окремо взятого рішення одного із вищих судів; рішення такого суду постає переконливим прецедентом для судів, що знаходяться вище в ієрархії; окреме рішення розглядається як обов'язковий прецедент для нижчого суду. Принципи доктрини прецеденту полягають у: *stare decisis* – «стояти на вирішеному»; неможливості перегляду прецеденту за своїм розсудом для судів; дотриманні задля досягнення судовою практикою високого ступеня єдності; змісті принципу *stare decisis* у вимогах підкореності та переконливості. Різновиди судових прецедентів розподіляються на обов'язкові, щодо яких діє принцип підкореності – *binding precedents*, і необов'язкові (переконливі) – *persuasive precedents*. Підкореність – необхідність дотримання судом правила, встановленого під час розгляду попередньої справи. Вона діє по вертикалі: обов'язок дотримуватись рішень відповідних вищих судів. Переконливість – це можливість (не обов'язок) дотримання судом раніше встановленого правила, якщо його аргументація є досить переконливою. Судовий прецедент складається із *Ratio decidendi* та *Obiter dictum*. *Ratio decidendi* – це частина рішення суду, у якій містяться норми права, на підставі яких було вирішено цю справу, стандарт, пояснення, чому саме так було вирішено конкретну справу. Вона фіксує правову основу, що має силу закону і повинна (може) застосовуватись у вирішенні усіх наступних справ, до того ж щодо усіх ін. осіб, а не тільки сторін цієї справи. *Obiter*

dictum складає зауваження суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета судового рішення, але висловлені для пояснення, ілюстрації і мають загальний характер. Висловлювання не формулюють той чи ін. принцип права і не обґрунтовують рішення суду. Воно має додатковий, необов'язковий характер.

Важливим основним джерелом сучасного англо-американського права є закони (статути) – в Англії створені Парламентом акти, які розподіляються на публічні і приватні, загальні, персональні, локальні, основні, доповнювальні, постійні, тимчасові. Закони США – Конституція (писана), федеральні закони і закони штатів, кодекси. Одним із найбільш поширених джерел англо-американського права є делеговане законодавство – делегування парламентом своїх повноважень із прийняття нормативно-правових актів королеві, уряду, міністерствам, судам, місцевим органам самоврядування. Перевагами делегованого законодавства є можливість заощадження часу для Парламенту на вирішення більш масштабних та дискусійних політичних питань, можливість для міністерств оперативніше реагувати на ситуації, що потребують невідкладного втручання, забезпечення більшої гнучкості, можливість доповнення чи змін правил час від часу без прийняття відповідного акта Парламентом. Недоліки ж делегованого законодавства полягають у виведенні частини законодавчого процесу за межі прямого контролю демократично обраних представників народу та передача її в руки чиновників уряду. У сучасному англо-американському

праві звичай відіграє досить обмежену роль. Однак навіть тоді, коли звичай розглядається як самостійне джерело англ. права, його вважають підпорядкованим прецеденту джерелом.

В англо-американському праві використовуються й ін. джерела, а саме, правова доктрина, розум, канонічне право (право Римської католицької церкви).

Лит.: Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с франц. В. А. Туманова. М., 2010; Бехруз Х. Сравнительное правоведение. О.; М., 2011; Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. М., 2011; Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х., 2012; Порівняльне правознавство: хрестоматія / уклад.: О. В. Петришин, О. В. Зінченко, Д. В. Лук'янов. Х., 2016.

О. В. Зінченко.

АПРОКСИМАЦІЯ (від англ. approximation – наближення) – процес наближення права (законодавства) однієї країни до права (законодавства) ін. країни (міждержавного об'єднання). В юридичній науці слід розрізняти такі поняття, як «апроксимація права» і «апроксимація законодавства». Зокрема, суб'єктом здійснення А. законодавства є держава в особі її органів, натомість суб'єктом здійснення А. права – нація. А. може мати негативний (регресивний) або позитивний (прогресивний) характер і переважно пов'язана з інтеграційними процесами (реальними чи потенційними).

В європейському праві під поняттям «апроксимація» розуміється процес наближення, за допомогою якого держа-

ви – члени ЄС змінюють свої національні закони для того, щоб надати можливість спільному вільному ринку функціонувати належним чином. Це положення знаходить своє закріплення у ст. 3 Римського договору (березень, 1957). У Договорі про заснування ЄС вживають 2 терміни: «апроксимація (наближення)» і «гармонізація». При цьому термін «апроксимація» вживається у ст. 3 (h), 94, 136 та ін.

Правове наближення (англ. legal approximation) у праві ЄС визначається як процес розроблення і прийняття правових актів та створення умов для їх належного застосування з метою поступового досягнення повної відповідності національних правових актів відповідної держави праву ЄС. При цьому виокремлюють такі форми наближення права: 1) впровадження (перенесення чи відображення) (англ. transposition (projection)) – процес, спрямований на досягнення однакових юридичних наслідків дії національних правових актів певної країни і відповідних правових актів ЄС шляхом їх прийняття, внесення змін, доповнення або відміни; 2) наближення (приведення у відповідність), своєрідна адаптація (англ. approximation (adjustment)) – процес пристосування національних правових актів із метою досягнення їх відповідності правовим актам ЄС та створення умов для імплементації режиму ЄС шляхом прийняття, внесення змін, доповнення чи відміни національних правових актів; 3) координація – процес наближення законодавства або адміністративної практики, якщо перенесення чи адаптація є неможливим чи не вимагається; 4) імплементація – впровадження правових ак-

тів ЄС та прийняття імплементуючих норм; імплементація також включає тлумачення, застосування, набрання чинності, дотримання державними органами національних правових актів, узгоджених із правом ЄС.

А. означає досягнення певного рівня відповідності, що виступає першою стадією правової інтеграції, натомість конвергенція (зближення) є результатом правової інтеграції. В контексті європейської правової інтеграції А. постає проміжною стадією гармонізації законодавства України і законодавства ЄС та передбачає досягнення певного рівня відповідності національного законодавства законодавству ЄС. Доцільно зауважити, що процес наближення має дещо однобічний характер, оскільки зазвичай характеризує діяльність певного суб'єкта із досягнення наперед визначеної мети. У свою чергу, зближення передбачає обопільну (паралельну) діяльність держав – членів ЄС із досягнення чітко визначеної мети.

Механізм А. права містить інституційну і матеріальну складові. Засобами й інструментами втілення апроксимативного процесу виступають наукове передбачення, побудоване на критичному мисленні, а також «технологічний» рівень деталізації цих знань. Вирішити ці завдання покликана наука «динамічної юриспруденції», яка, на відміну від звичайної «статичної» юриспруденції, що досліджує, переважно, природу і зміст правових явищ у статичі або в їх еволюційній динаміці, спрямована на вирішення завдань якісно вищого рівня – вивчення законів зміни правових явищ, отримання якісно нових поколінь наукових результатів, більш результа-

тивно і практично орієнтованих. Мова йде, зокрема, про таке «технологічне» завдання, як підготовка планів-графіків (англ. scoreboards) адаптації права України до правових стандартів ЄС із застосуванням методу «вивчати діючи» (англ. learning by doing).

Під поняттям А. розуміється також заміна одних нормативно-правових актів ін., які є близькими до вихідного акта. При цьому вважається, що невинуватим є обмеження процесу А. виключно законодавчою сферою, оскільки правова система не може зводитись лише до сукупності нормативно-правових актів. Зокрема, в контексті євроінтеграційних прагнень України і реформування національної правової системи на основі європейських норм, стандартів і принципів права, з метою створення в Україні правової системи європейського зразка, необхідно не тільки реформувати вітчизняне законодавство, а й насамперед створити ефективні механізми застосування, реалізації і захисту права. При цьому важливою є участь України у конвенціях РЄ, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС цінності як один із ключових аспектів реформування укр. правової системи. Значущою є не стільки формальна участь України у відповідних конвенціях РЄ, скільки повноцінна імплементація положень цих конвенцій, зміна на їх основі правового регулювання окремих питань і, передовсім, правосвідомості та сприйняття ролі права у суспільстві в цілому. Тут важливою є роль саме резолюцій ПАРЕ і рекомен-

дацій Комітету міністрів РЄ, адже тільки таким чином можна створити відповідний ґрунт для сприйняття норм права ЄС і реформувати національну правову систему відповідно до європейських стандартів, норм і принципів права. Таким чином, процеси А. і реформування законодавства є двома проявами динамічного виміру права, способами реалізації не тільки регулятивної функції права, але і його функції оновлення (модернізації) суспільства відповідно до викликів часу.

Лит.: Станік С. Р. Деякі проблеми запровадження апроксимації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. В кн.: Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (жовтень, 1998 р.). К., 1998; Задорожний А. В. О государственной политике в сфере гармонизации законодательства Украины и стран Европы. В кн.: Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. К., 2003; European Union. Consolidated versions of the Treaty on European Union and of the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union, 2006. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>; Oxford dictionary of law. A Dictionary of Law / ed. by Jonathan Law, Elizabeth A. Martin. Oxford, 2009; Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології. Х., 2015.

К. О. Трихліб.

Б

БАТЛЕР Вільям Еліот (William Elliott Butler, 20 жовтня 1939, Міннеаполіс, США) – видатний американський та англ. вчений, фахівець з міжнародного права та міжнародного приватного права, порівняльного правознавства, права СРСР та пострадянських держав.

У 1961 закінчив юридичний ф-т Американського ун-ту (ступінь бакалавра гуманітарних наук), у 1963 – Ун-т ім. Джона Гопкінса (магістр гуманітарних наук із спеціалізацією «міжнародні відносини»). У 1960 уперше відвідав СРСР і зацікавився вивченням радянського права. У 1963–66 навчався у Гарвардському ун-ті й здобув науковий ступінь д-ра права під керівництвом Г. Бермана; у 1970 – д-ра філософії у галузі права в Ун-ті ім. Джона Гопкінса (дис. «Радянський Союз і морське право»); у 1979 – д-ра юрид. н. у Лондонському ун-ті.

Свою кар'єру розпочав, працюючи науковим співробітником Центру зовнішньої політики Ун-ту ім. Джона Гопкінса (1966–68) та юридичного ф-ту Гарвардського ун-ту (1968–70), викладачем міжнародного права на політологічному ф-ті Католицького ун-ту Америки. Тридцять п'ять років його життя було пов'язано з Лондоном: викладач порівняльного права (1970–76), професор порівняльного права

(1976–2005) та декан Школи права (1977–79) Університетського коледжу Лондона, декан Школи права Лондонського ун-ту (1988–90), засновник та директор Інституту ім. Павла Виноградова в Університетському коледжі Лондона (з 1982; у 1982–93 – Центр дослідження соціалістичних правових систем; з 2005 – у Пенсильванському державному ун-ті).

В. Е. Батлер

Також тривалий час паралельно працював у РФ: професор порівняльного правознавства (1993–2004) та декан ф-ту права (1993–98) Московської вищої школи соціальних та економічних наук. Крім того, викладав у Нью-Йоркському (1978), Гарвардському (1982, 1987), Кіотському ун-ті Рітсумейкан (1985), Московському державному ун-ті, Ун-ті Вашингтона і Лі (2005), у Гаазькій академії міжнародного права (1985), виступав з циклом лекцій у МЮ України (1994).

У 2005 повернувся до США, де й нині є професором права та міжнародних відносин Школи права ім. Дікінсона Пенсильванського державного ун-ту (з 2005), при цьому не пориваючи зв'язків із Лондонським ун-том, де він співпрацює як почесний професор порівняльного правознавства (з 2005) і науковий консультант ф-ту вивчення країн Сходу і Африки (з 2006).

Виступав як консультант і експерт щодо радянського права і права країн

У 2005 повернувся до США, де й нині є професором права та міжнародних відносин Школи права ім. Дікінсона Пенсильванського державного ун-ту (з 2005), при цьому не пориваючи зв'язків із Лондонським ун-том, де він співпрацює як почесний професор порівняльного правознавства (з 2005) і науковий консультант ф-ту вивчення країн Сходу і Африки (з 2006).

Виступав як консультант і експерт щодо радянського права і права країн

СНД в англ. і американських судах, трибуналах і міжнародних арбітражних судах, міжнародних урядових та неурядових організаціях: спеціальний радник і голова робочої групи при Комісії з економічних реформ Ради Міністрів СРСР (1989), член Об'єднаної робочої групи Європейської Комісії із законодавчої реформи в пострадянських державах (1992), старший радник при Державному комітеті РФ з управління державним майном (1992–93), керівник англо-рос. робочої групи з підготовки угоди про правову допомогу (1993), спеціальний радник від ООН при Комісії національного примирення в Таджикистані (1998–99).

Був консультантом Всесвітнього банку, Канцелярії радника з юридичних питань Державного департаменту США, Міністерства юстиції США, Міністерства охорони здоров'я і соціальних гарантій Великої Британії, Департаменту міжнародного розвитку Великої Британії, Президента і прем'єр-міністра Литви, Верховної Ради Білорусі, Міністерства юстиції Узбекистану, Міністерства закордонних справ Азербайджану.

Має адвокатську практику: є членом колегії адвокатів Верховного суду США (1970), працював у міжнародних юридичних компаніях у Лондоні, Алмати, Ташкенті, Москві, є співзасновником (2002) рос. юридичної компанії Phoenix Law Associates CIS (Москва). З 1995 є членом Рос. міжнародного комерційного арбітражного суду (переобраний в 2000 і 2005), був головою цього суду.

У 1960-х був головним редактором журн. «Harvard International Law Journal», у 1970-х разом із Г. Берманом, а потім і самостійно редагував періодичний зб. «Soviet Statutes and Decisions». З 1986 по 1989 був головним редактором «Yearbook on socialist legal systems» («Щорічника соціалістичних правових систем»), у 1997–99 – одним із редакторів бібліографічного щорічника «Russian Law Books» (у 1997 – «Russian Legal Bibliography»), у 2004–09 – журн. «Russian law: theory and practice», засновником і редактором журн. «Судебник» (1996–2007). З 2007 є головним редактором журн. «East European and Russian Yearbook of International and Comparative Law» («Східноєвропейський і російський щорічник міжнародного та порівняльного права»), з 2006 – співредактором «The Journal of Comparative Law» («Журнал порівняльного права»), з 2012 – головою наукової ради журн. «Право США», співголовою наукової ради журн. «Порівняльне правознавство», з 2016 – головним редактором журн. «Jus gentium. Journal of International Legal History» («Jus gentium. Журнал історії міжнародного права»). Є визнаним бібліофілом, засновником і головним редактором журналів «Bookplate International» (1994–2005) і «The Bookplate Journal» (з 1983 і донині).

Є автором понад 1500 наукових праць, зокрема: «Радянський Союз і морське право» (1971), «Російське право» (1999 та пізніші видання), «Праці з права СРСР і радянського міжнародного права: бібліографія» (1966), «Російське право та право СРСР: Анотований каталог довідкової літератури,

законодавства, судової практики, періодичних видань та монографій з російського та радянського права» (1976), «Росія та міжнародна правова система: бібліографія праць російських юристів щодо публічного та приватного міжнародного права до 1917 р.» (2006), «Радянське право» (1983), «Радянська правова система: Право у 1980-х» (у співавт., 1984), «Радянська правова система: Фундаментальні принципи та історичний коментар» (у співавт., 1977 та пізніші видання), «Право територіальних вод СРСР: дослідження практики застосування морського законодавства» (1967), «Росія та міжнародне право у історичній перспективі» (2009), «Довідник з радянських міжнародних організацій» (1978), «Російсько-англійський юридичний словник та бібліографічні джерела з російського права англійською мовою» (2001), «Порівняльні підходи до міжнародного права» (1978), «Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу» (2009), «Періодизація і міжнародне право: деякі порівняльні міркування» (2010) та ін. Також є упорядником, відповідальним редактором таких видань: «Основи порівняльного права: методи і типології» (співредактор, 2011), «Міжнародне право у порівняльній перспективі» (1980), «Порівняльне право та правова система: історичні та соціоправові перспективи» (співредактор, 1985), «Міжнародне право та міжнародна система» (1987), «Збірник законодавства СРСР та союзних республік» (1979), «Право після революції: нариси з соціалістичного права» (співредактор, 1988), «Морське право та

міжнародне судноплавство» (1985), «Невикористання сили у міжнародному праві» (1989), «Перебудова і міжнародне право» (1990), «Радянський комерційний і морський арбітраж» (1980), «СРСР, Східна Європа і розвиток морського права», у 2 т. (1983–85), «Історія міжнародного права» (2014) та ін.

Переклав понад 2500 нормативно-правових актів та судових рішень СРСР та радянських республік, РФ, України, Білорусі, Таджикистану, Узбекистану, Казахстану, Литви, Латвії, Естонії та ін. Серед них низка кодексів і законів України. Також переклав англ. мовою праці з міжнародного права та порівняльного правознавства В. Грабара, Д. Каченовського, О. Колодкіна, В. Кузнецова, В. Пустогарова, П. Виноградова, Б. Зимненка, А. Саїдова, Г. Тункіна, А. Рубанова, М. Брагінського, О. Вілержаніна, В. Жилинова та ін., «Правова система України», у 5 т. та «Правова доктрина України», у 5 т. Масив укр. законодавства, перекладений ним, є найбільшим в історії, що коли-небудь перекладався англ. мовою.

Є іноземним членом НАН України (1992) та НАПрН України (2013), членом-кореспондентом Міжнародної академії порівняльного права (1983), членом Американського інституту права (2009), Комітету Центральної і Внутрішньої Азії при Британській Академії (2003), Рос. академії природничих наук (1992), Рос. академії юридичних наук (1999), Союзу юристів СРСР (1990), Союзу рос. юристів (2004), почесним членом Радянської асоціації морського права (1990).

Лит.: Батлер У. Э. Сравнительное международное право. В кн.: Идея порівняльного міжнародного права: pro et contra: збірник наукових праць на честь У. Е. Батлера / за ред. Ю. Шемшученка, О. Кресіна. К.; Л., 2015; Буткевич В. Г., Буткевич О. В. Современная наука международного права и вклад профессора У. Батлера в ее разви-

тие // Там само; Дамирли М. А. Уильям Батлер – компаративист по призванию // Там само; Шемшученко Ю. С., Кресін О. В., Ситар І. М. Кілька слів про У. Е. Батлера // Там само; Butler W. E. International and comparative law. A personal bibliography. London, 2015.

О. В. Кресін.